

مقاله پژوهشی: نقش راهبردی نیروی هوایی ارتش در بعد سیاسی قدرت ملی جمهوری اسلامی ایران در هشت سال دفاع مقدس

عبدالعلی پورشاسب^۱، عزیز نصیرزاده^۲، محسن مرادیان^۳

پذیرش مقاله: ۱۴۰۲/۱۲/۰۴

دریافت مقاله: ۱۴۰۲/۱۰/۱۴

چکیده

هدف تحقیق حاضر، تبیین نقش راهبردی نهاجا در پشتیبانی از بعد سیاسی قدرت ملی جمهوری اسلامی ایران طی هشت سال دفاع مقدس بوده و از آنجا که تحقیق به دنبال واکاوی پدیده‌ای است که در گذشته شروع شده و در گذشته خاتمه یافته، به روش تاریخی-تحلیلی انجام شده است. این تحقیق از نوع کاربردی - توسعه‌ای بوده و در انجام آن از دو جامعه خبرگان و جامعه کارشناسان استفاده شده است. نتایج تحقیق نشان می‌دهند که که نیروی هوایی با انجام عملیات‌های پیچیده‌ای نظیر کمان-۹۹ و اچ-۳ در خاک عراق، به‌خوبی از عهده ایفای نقش فراسرزمینی خود برآمد. لذا دشمن مأموریت را به نهاجا دیکته نمی‌کرد. بلکه این نهاجا بود که مأموریت را به دشمن دیکته می‌کرد و به همین دلیل توانست استراتژی حکومت بعث عراق را مختل کرده و برآورد و برنامه‌های آن‌ها را بهم‌زند. اینکه نهاجا در عمق خاک عراق حضور داشت، ضربه حیثیتی بزرگ سیاسی به رژیم بعثی عراق بود که تحقق آن، با هیچ‌گونه سیاسی و ائتلاف دیگری امکان‌پذیر نبود. نیروی هوایی با ضربات حیثیتی و سیاسی به صدام، باعث کاهش محبوبیت صدام در عراق و جهان عرب شد این نیرو حتی در تغییر سیاست خارجی حکومت بعث عراق هم نقش ایفا کرد و عراق را مجبور به تغییر مواضع سیاسی خود در قبال مصر و ارائه پیشنهاد پذیرش دوباره مصر به اتحادیه عرب نمود؛ زیرا می‌خواست در برابر حملات کوبنده نیروی هوایی ارتش جمهوری اسلامی ایران، از تجربیات مصر در جنگ با رژیم صهیونیستی استفاده نموده و با برخورداری از حمایت‌های این کشور، به مقابله با خلبانان شجاع نیروی هوایی پردازد.

واژگان کلیدی: نیروی هوایی، جنگ تحمیلی، دفاع مقدس، نقش راهبردی، بعد سیاسی قدرت ملی

۱ دانشیار دانشگاه عالی دفاع ملی و جانشین پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس (نویسنده مسئول)

Poorshasb_A.A@chmail.com

۲ مدرس دانشگاه عالی دفاع ملی

۳ استادیار دانشگاه عالی دفاع ملی

مقدمه

این مقاله به بررسی نقش راهبردی نیروی هوایی در بعد سیاسی قدرت ملی پرداخته و نشان می‌دهد که چگونه نیروی هوایی جمهوری اسلامی ایران در دوران دفاع مقدس موفق شد اراده خود را با اعمال قدرت نظامی در هوا بر دشمن تحمیل کند. در واقع مقصود از به‌کارگیری نیروی هوایی در جنگ، استفاده از قابلیت‌های هوایی برای تأثیرگذاری بر رفتار حکومت بعث عراق به‌عنوان مهم‌ترین بازیگر صحنه جنگ و سایر بازیگران و روند وقایع بود.

در این تحقیق، محقق با پژوهش و بررسی نقش راهبردی نه‌اجا در جنگ تحمیلی، به‌دنبال ثبت اقدامات ارزشمند و مستندسازی عملکرد راهبردی این نیرو در دوران دفاع مقدس و تبیین نقش راهبردی آن در قدرت ملی کشور می‌باشد. این مقاله برای کمک به درک صحیح از نقاط قوت و پتانسیل‌های نیروی هوایی نسبت به سایر نیروها در دفاع مقدس تهیه شده و اینکه چگونه نیروی هوایی می‌تواند اهرم‌های قدرت ملی را جابه‌جا کرده و نتیجه جنگ را تغییر دهد. مطالعه این مقاله نشان می‌دهد که چگونه نیروی هوایی توانست در جنگ تحمیلی، بارها و بارها نتایج جنگ را تغییر داده و نقشی راهبردی و تعیین‌کننده در بقای کشور ایفا کند.

با وجود آنکه نیروی هوایی نقش پررنگی در دفاع مقدس ایفا نموده لیکن تاکنون نقش این نیرو در سطح راهبردی کمتر مورد توجه قرار گرفته و این امر موجب شده تا اغلب سیاستمداران و دولتمردان، درک درستی از قدرت نیروی هوایی نداشته و در نتیجه به اندازه‌ای که لازم است، از آن حمایت به‌عمل نیاورده و کمتر به آن توجه داشته باشند. (بیان مسئله)

انجام این تحقیق، مرجعی از تجربیات فرماندهان و نیروهای متخصص درگیر در جنگ به‌وجود آورده که برای به‌دست آوردن آن‌ها شاید فرصت مشابه دیگری حاصل نشود. از این طریق با اعمال مدیریت دانش می‌توان باعث انتقال دانش پیشکسوتان به نسل جوان شد. همچنین می‌توان با استفاده از تجارب به دست آمده از تحقیق، اقدام به طراحی رزمایش‌های سالیانه سازمان‌های مرتبط نموده و سطح آموزش کارکنان را بالا برد. (اهمیت تحقیق)

اگر تحقیقات مشابه تحقیق حاضر انجام نشده و نقش راهبردی نیروی هوایی ارتش جمهوری اسلامی ایران به‌صورت مدون در اختیار نباشد، ممکن است راهبردهای مناسبی برای توسعه ظرفیت‌های راهبردی این نیرو فراهم نشود و نقش راهبردی این نیرو در هشت سال دفاع مقدس به‌بوته فراموشی سپرده شده و از تجربیات آن در آینده استفاده نشود. (ضرورت اجرای تحقیق)

هدف اصلی این تحقیق، نشان دادن تأثیرگذاری نیروی هوایی آجا در بعد سیاسی قدرت ملی و آشنا نمودن خوانندگان و مقامات و مدیران راهبردی و تصمیم‌گیران و تصمیم‌سازان کلان کشور با اهمیت نقش نیروی هوایی در بعد سیاسی قدرت ملی کشور طی هشت سال دفاع مقدس بوده و بدین منظور محقق درصدد است تا به این سوال پاسخ گوید که نقش راهبردی نهاجا در پشتیبانی از بعد سیاسی قدرت ملی جمهوری اسلامی ایران طی هشت سال دفاع مقدس چه بوده است؟

مبانی نظری

نقش نیروی هوایی در قدرت ملی

یکی از ارکان اثرگذار در قدرت ملی کشورها، قدرت نیروی هوایی است (حافظ‌نیا، نصیرزاده و همکاران، ۱۴۰۱: ۱۳۷). با شروع جنگ جهانی اول، قدرت هوایی به عنوان عرصه جدید جنگ مطرح و هواپیما وارد جنگ شد که استفاده از آن نقش مؤثری در برتری نظامی ایفا کرد و باعث شد تا بعد از جنگ، استراتژیست‌ها علاوه بر زمین و دریا، به هوا نیز توجه نموده و تسلط هوایی را تنها وسیله برتری بر دشمن قلمداد نمایند. در راهبرد هوایی، عقیده بر این است که قدرت هوایی بدون سایر قدرت‌ها قادر است با بمباران مراکز حیاتی نظامی و غیرنظامی دشمن، در کوتاه مدت به پیروزی دست یابد.

این طرز فکر در سال ۱۹۲۱ (۱۳۰۰ ه.ش.) توسط جولیو دوهه^۱ پایه‌گذاری شد و اکنون هوادارن بسیاری دارد. اعتقادات اساسی طرفداران این طرز فکر عبارتند از:

- نیروی هوایی مستقل عمل می‌کند.
- در صورتی که به نیروی هوایی فرصت داده شود، می‌تواند جنگ طولانی را منسوخ نماید.
- سلطه هوایی و انهدام امکانات به‌ویژه توانمندی‌های متمرکز در شهرها و مناطق صنعتی، از اهم مأموریت‌های نیروی هوایی به‌شمار رفته و پشتیبانی هوایی از نیروی زمینی، اولویت کمتری دارد. نیروی هوایی بیش از هر نیروی دیگر، مجهز به سلاح‌های تهاجمی الکترونیکی است و بر این اساس یک نیروی پر هزینه به‌شمار می‌رود. این نیرو می‌تواند بیش از هر نیروی دیگر، در همه جا حضور یافته و به علت سطح پرواز، سرعت زیاد و قدرت برتر در تخریب سلاح‌های پدافندی، از گزند دشمن در امان باشد. این نیرو قادر است قلب نیروهای دشمن که شامل مراکز پشتیبانی رزمی و دفاعی و نظایر آن است را نابود کرده و اراده دشمن برای ادامه نبرد را

در هم کوبد. اصل اساسی در قدرت هوایی، تسلط بر آسمان و به خصوص فضای بالای میدان‌های نبرد است.

از دیدگاه زهدی‌نسب و همکاران، قدرت هوایی، اعمال یکپارچه تمامی توانمندی‌های هوایی برای کنترل و بهره‌برداری از آسمان جهت دستیابی به اهداف امنیت ملی می‌باشد. قدرت هوایی از ویژگی‌های منحصر به فرد عملیاتی خود در محیط عملیاتی بهره‌برداری و برای استفاده ملی از طیف وسیع گزینه‌های نظامی به کار می‌رود. (زهدی‌نسب، ۱۴۰۱: ۸)

نیروی هوایی از دو مقوله زمان و مکان به بهترین وجه بهره‌برداری می‌کند. اما این به معنای برتری همیشگی آن در مقابل سامانه‌های پدافند هوایی و دفاع هوایی مجهز به شبکه هشدار دهنده دشمن نیست؛ لذا از همان ابتدا، کارایی مطلق راهبرد هوایی مورد تردید قرار گرفت. زیرا موفقیت بمباران‌های هوایی، شیمیایی و میکروبی قطعی نبود. گرچه همراهی هماهنگ هواپیماها با تانک‌ها در جنگ، قدرت نظامی را افزایش می‌داد. علاوه بر آن، تهاجم به مناطق و مراکز غیرنظامی، مغایر حقوق بین‌الملل بوده و موجب واکنش شدید افکار عمومی داخلی و خارجی می‌شد. این در حالی است که نیروی هوایی مانند سایر نیروها به تسلیحات هسته‌ای و موشک‌های هدایت شونده هسته‌ای مجهز شده، ولی قادر به استفاده گسترده از آن‌ها نیست. (فایل صوتی مصاحبه با سرهنگ خلیان دکتر اسماعیل شریفان- ۱۴۰۱/۶/۲۲)

دو دهه برای اولین بار این نظریه را مطرح ساخت که «نیروی هوایی به سبب قدرت خاص خود، قادر است هر مقاومت و مانع زمینی را دور زده و اثرات آن را خنثی نموده و با تکیه بر آن، می‌تواند به سرعت بر زمان و مکان فائق آمد. هواپیما از جنبه تعرضی، امکانات بی‌نظیری فراهم می‌سازد که هیچ وسیله دفاعی مؤثری را نمی‌تواند در مقابل آن یافت.» (مرانیان، ۱۳۹۲: ۵۸)

به نظر وی چنانچه کشور مقابل، نیروی هوایی قدرتمندی نداشته باشد، به راحتی می‌تواند از طریق هوا، مقاومت او را در هم شکسته و او را به تسلیم واداشت؛ که این تسلیم، در واقع تسلیم در برابر قدرت سیاسی کشوری است که قدرت برتر هوایی را در جریان مخاصمه دارد.

عملکرد نیروی هوایی در وارد آوردن ضربات راهبردی به حکومت بعث عراق

ابعاد سیاسی عملیات کمان- ۹۹

عملیات کمان-۹۹، یک روز پس از آغاز حمله ارتش حکومت بعث عراق به خاک ایران در روز یکم مهر ماه ۱۳۵۹ توسط نیروی هوایی ارتش انجام شد. این عملیات، بزرگ‌ترین

عملیات هوایی در جنگ تحمیلی بود که ۲۰۰ فروند جنگنده در آن شرکت داشتند. در این عملیات، تأسیسات و زیرساخت‌های هوایی، مخازن سوخت و مهمات، رادارهای هدایت‌کننده هواپیماهای جنگی، برج‌های مراقبت و کنترل، سامانه‌های فرماندهی، مراکز مخابراتی و انواع آنتن‌ها در مناطق کرکوک، موصل، الرشید، حبانیه، ناصریه، شعیبیه، کوت و المثنی در تیررس خلبانان ایران قرار گرفت. اجرای موفقیت‌آمیز این عملیات علاوه بر کسب برتری هوایی و تأثیرگذاری مثبت بر بعد نظامی قدرت ملی جمهوری اسلامی ایران، موجب شد تا احتمال بروز حملات هوایی به کشور در آینده کاهش یافته و آثار سیاسی مهم بر جای گذارد.

اسنادی که بعداً توسط «حزب الدعوه» حکومت بعث عراق به ایران تحویل شد، نشان می‌دهند که صدام حسین، رئیس‌جمهوری وقت عراق بعد از عملیات کمان-۹۹ سفیر آمریکا در حکومت بعث عراق را احضار کرده و با عصبانیت بر سر او فریاد کشیده که شما به ما گفته بودید نیروی هوایی ایران از بین رفته است؛ پس این‌ها چه کسانی بودند که آمدند و پایگاه‌ها و فرودگاه‌های ما را بمباران کردند. (نمکی عراقی، ۱۳۸۷: ۱۳۰)

پس از این عملیات، صدام پیشنهاد آتش‌بس و مذاکره را با میانجی‌گری سیاستمداران دیگر کشورها در قالب یک بیانیه دیپلماتیک مشروط مطرح نمود (معما، ۱۳۹۰: ۱۳۳) و کشورهای دوست و هم‌پیمان صدام شامل کشورهای عرب منطقه و برخی کشورهای اروپایی نظیر فرانسه، آلمان، انگلیس و از همه مهم‌تر ایالات متحده آمریکا با پاسخ نیروی هوایی ارتش جمهوری اسلامی ایران دریافتند که محاسبات آنان چندان دقیق و مبتنی بر اطلاعات درست و حقایق نبوده و ارتش ایران، از توان دفاعی و آمادگی قابل توجهی برخوردار است. (اکبری مقدم،

پایگاه اینترنتی روزنامه کیهان، ۱۳۹۶/۰۷/۰۱)

ابعاد سیاسی عملیات بغداد

رژیم بعثی عراق و حامیانش اعم از کشورهای غربی، برخی کشورهای نزدیک و متمایل به سیاست‌های بلوک شرق و رهبران مرتجع عرب به‌منظور کاستن از آثار تبلیغی پیروزی‌های سیاسی ایران، رها ساختن حکومت بعث عراق از تنگنای سیاسی و نظامی داخلی و بین‌المللی، گشودن جبهه‌ای جدید در عرصه‌های سیاسی و دیپلماسی علیه ایران و نیز به‌انزوا کشاندن ایران و ایجاد زمینه مناسب برای توجیه و ارائه کمک‌ها و مساعدت‌های اقتصادی و نظامی بیشتر به رژیم بعث عراق، تصمیم به برگزاری اجلاس کشورهای عضو جنبش عدم تعهد در بغداد گرفته بودند.

جمهوری اسلامی به‌عنوان یکی از اعضای ثابت کشورهای غیرمتعهد با درک سریع خطر و حساسیت موضوع، دست به فعالیت‌های سیاسی و دیپلماتیک وسیعی در سطح منطقه زد و با اعلام مواضع روشن خود در این رابطه تأکید کرد در حالی که نیروهای حکومت بعث عراق بخش‌هایی از خاک ایران را در اشغال خود دارند، هیچ هیئتی از سوی تهران در این اجلاس شرکت نخواهد کرد و اصولاً بغداد محل امنی برای برگزاری کنفرانس سران غیرمتعهدها نیست و دولت عراق توانایی و صلاحیت میزبانی و برگزاری اجلاس را ندارد لذا اجلاس باید در کشور دیگری برگزار شود.

اعلام مواضع رسمی ایران در مورد ناامنی بغداد برای برگزاری کنفرانس غیرمتعهدها، رژیم بعث عراق را بر آن داشت تا با انتشار بیانیه و تبلیغات پر حجم و دامنه‌دار خود که از سوی اغلب رسانه‌های خبری جهان با آب و تاب فراوان انعکاس داده می‌شد بر امنیت فضا و آسمان شهر بغداد تأکید نموده و محافظت دائمی از آن را که توسط شبکه دفاعی مستحکم خود متشکل از انواع موشک‌های زمین‌به‌هوای ارتفاع بالا، متوسط و پایین، پوشش گسترده راداری و توپخانه ضدهوایی و انواع هواپیماهای رهگیر صورت می‌گرفت، به رخ سران کشورها بکشاند. حکومت بعث عراق همچنین بغداد را به لحاظ پدافندی با مسکو در زمان حمله متفقین در جنگ جهانی دوم مقایسه می‌کرد! اما با وجود تلاش گسترده جمهوری اسلامی ایران، کشورهای مرتجع منطقه و برخی قدرت‌های جهانی از برگزاری این اجلاس در بغداد حمایت و آمادگی سران و مقامات بلندپایه خود را برای شرکت و حضور در اجلاس اعلام کردند. در چنین شرایط خطیری که اقدامات سیاسی ایران به نتیجه مطلوب نرسیده بود برای غلبه بر راهبرد سیاسی-تبلیغاتی رژیم عراق، تصمیم به استفاده و بهره‌برداری از نیروی هوایی به لحاظ ساختار ویژه و امتیازات خاص آن گرفته شد و این نیرو مثل همیشه و بنا به دستور در خدمت راهبرد سیاسی کشور قرار گرفت؛ تا با استفاده از ویژگی‌هایی از قبیل، سرعت عمل، قابلیت انعطاف، برد زیاد، تحرک و واکنش سریع، قدرت آتش و... با شکستن دیوار صوتی روی شهر بغداد و بمباران مناطق حساس و راهبردی آن، ناتوانی عراق در اثبات ادعاهای خود مبنی بر امنیت فضای شهر بغداد و محل کنفرانس سران را به اثبات رساند. صدام حسین نیز با ترسو خواندن خلبانان ایرانی گفته بود: «هیچ خلبان ایرانی جرأت نزدیک شدن به آسمان بغداد برای برهم زدن اجلاس را ندارد.» (غفوری، ۱۳۶۵: ۱۱۷) به این منظور و جهت برهم زدن امنیت

اجلاس و شهر بغداد، نقاط حساس و حیاتی رژیم بعثی عراق در حاشیه و داخل شهر بغداد مورد شناسایی و بررسی دقیق کارشناسان نظامی و سیاسی کشور قرار گرفت.

پس از ابلاغ تدابیر، فرماندهی نیروی هوایی، دستور طراحی عملیات را صادر نمود. این اولین باری بود که طراحان عملیات نیروی هوایی باید عملیاتی را طراحی می‌کردند تا از آن بتوان به‌عنوان اهرم قدرتمند سیاسی در برابر سیاست‌های دشمن استفاده کرد.

در آن زمان پدافند هوایی بغداد با پدافند مسکو (پایتخت شوروی سابق و روسیه فعلی) مقایسه می‌شد و سایت‌های موشکی برد بلند سام-۲، سام-۳ و سام-۶ و...، سایت‌های موشکی برد کوتاه، مدرن و چابک کروتال و رولند در فواصل معین که در بین و اطراف آن‌ها توپ‌های ضدهوایی ۲۳، ۳۵ و ۵۷ میلی‌متری مستقر شده بودند، از آسمان بغداد دفاع می‌کردند. این تجهیزات در قالب رینگ‌های پدافندی از فاصله حدود ۲۰ کیلومتری بغداد به‌صورت فشرده در کنار یکدیگر قرار داشتند. همچنین در طول شبانه‌روز هواپیماهای رهگیر و مدرن آن زمان (میگ‌های-۲۳ و ۲۵) یا برفراز شهر بغداد و اطراف آن در پرواز بودند یا در حال آمادگی کامل برای مقابله با حملات احتمالی قرار داشتند.

در اولین اقدام، به دلیل اینکه نیاز بود تا مهمات زیادی بر روی اهداف ریخته شود، پس از بحث و تبادل نظر قرار شد که این عملیات توسط جنگنده- بمب‌افکن‌های اف-۴ انجام شود. اما هدف‌ها، باید به‌گونه‌ای انتخاب می‌شدند که رژیم بعثی نمونه آن‌ها را در خاک ایران قبلاً بمباران کرده بود تا در افکار عمومی، تردیدی در مقابله به‌مثل ایجاد نشود. نکته دیگر آن بود که باید هدفی مد نظر قرار می‌گرفت که با حمله به آن، اعتبار دفاع قدرتمند هوایی عراق زیر سوال رفته و مدت زیادی آثار آن در ذهن‌ها باقی می‌ماند. همچنین باید هدفی مورد نظر قرار می‌گرفت که خبرنگاران و منابعی که اخبار جنگ را مخابره می‌کردند، بتوانند آن یا اثرات آن را دیده و رژیم بعثی عراق نتواند آنرا کتمان کند.

پایگاه هوایی الرشید، نیروگاه هسته‌ای تموز، ایستگاه ماهواره مخابراتی بعقوبه، مجلس الوطنی بغداد، کاخ صدام، پالایشگاه دوره و پادگان‌های نظامی مختلف مورد بررسی قرار گرفتند. اما در نهایت پالایشگاه دوره بغداد که به واسطه گسترش شهر، اینک در داخل شهر بغداد قرار داشت، به‌عنوان هدف تعیین شد. بمباران این پالایشگاه از چند جهت می‌توانست بسیار مهم و

- اول: این پالایشگاه در نزدیکی پایگاه هوایی الرشید که مهم‌ترین پایگاه هوایی عراق بود، قرار داشت و در مورد وجود پدافند قوی در آن منطقه هیچ تردیدی نبود که با این حمله، ایران می‌توانست ناتوانی حکومت بعث عراق را در دفاع از شهر بغداد و از آن مهم‌تر دفاع از مهم‌ترین پایگاه هوایی‌اش اثبات کند.
  - دوم: با بمباران این پالایشگاه، دود و آتش ناشی از سوختن مواد نفتی تا مدت‌ها غیرقابل کنترل می‌شد و علاوه بر اختلال در تأمین سوخت شهر بغداد، سوختن آن در معرض دید تمامی خبرنگاران خارجی حاضر در شهر بغداد قرار می‌گرفت و رژیم بعثی نمی‌توانست آن را انکار کند.
  - سوم: نیروی هوایی عراق بارها پالایشگاه‌های ایران را بمباران کرده بود و این عملیات به نوعی تلاقی جویانه تلقی می‌شد و هیچ اشکالی از این حیث متوجه این مأموریت نبود.
- در عملیات بغداد، شهید دوران که در میان خلبانان شکاری بالاترین رکورد عملیات‌های برون‌مرزی را دارا بود، با هواپیمایش به هتل محل برگزاری اجلاس کوبید. هواپیمای او که پس از حمله به پالایشگاه دوره مورد اصابت پدافند هوایی بغداد قرار گرفته بود، به شدت در آتش می‌سوخت و تقریباً تعادل خود را از دست داده بود؛ لذا در آخرین دقایق، هواپیما را به سمت هتل محل برگزاری اجلاس هدایت کرد و درحالی که خود در آن قرار داشت، هواپیما را به آن‌جا کوبید و جان خود را فدای آرمان‌های خویش نمود.
- با انجام این عملیات، علاوه بر هتل محل برگزاری اجلاس، بخش وسیعی از پالایشگاه دوره بغداد منهدم شده و دود و شعله‌های آتش ناشی از این بمباران، ساعت‌های متمادی آسمان بغداد را پوشاند. رسانه‌های خبری جهان نیز شرح حمله هوایی جنگنده‌های ایران به بغداد و عدم امنیت این شهر برای برگزاری اجلاس غیرمتعهدها را به تفصیل گزارش نمودند.
- دود سیاهی که از پالایشگاه برمی‌خاست، رویای صدام را به هم ریخت و تمام ترفندهای سیاسی او را در مقابل چشمان وحشت‌زده خبرنگاران خارجی مستقر در هتل‌های بغداد نقش بر آب کرد. در پی این حادثه، سازمان وحدت آفرینا اعلام کرد که بغداد محل مناسبی برای گردهمایی غیرمتعهدها نیست. بعد از آن هم کوبا اعلام کرد کنفرانس سران در بغداد تشکیل نخواهد شد. پیشنهاد حکومت بعث عراق برای میزبانی کنفرانس وزیران خارجه هم که قرار بود قبل از اجلاس سران برگزار شود، مورد استقبال قرار نگرفت. سرانجام در سپتامبر ۱۹۸۲ فیدل کاسترو طی نامه‌ای رسماً اعلام کرد که اجلاس بعدی، هفتم مارس ۱۹۸۳ در دهلی‌نو، خواهد بود و همه کشورهای عضو با این تصمیم موافقت کرده‌اند و بدین ترتیب یک شکست بزرگ سیاسی برای صدام رقم خورد.

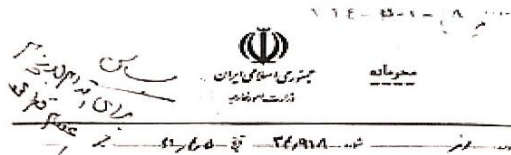
(نقش شهید دوران در عدم برگزاری اجلاس سران جنبش عدم‌تعهد - ۱۵ اکتبر ۲۰۱۴ - <https://web.archive.org/web/20141015191921/http://shahid-dowran.ir/news/1129/>)

این اقدام دستاورد راهبردی سیاسی بزرگی برای جمهوری اسلامی ایران به همراه داشت و نقش نیروی هوایی ارتش جمهوری اسلامی ایران در اذهان مردم منطقه و جهان مورد تأکید

مجدد قرار گرفت. (چگونه عباس دوران نقشه صدام را نقش بر آب کرد- ۳۰ تیر ۱۳۹۹ - <https://www.iribnews.ir/fa/services/8>)

این عملیات ضمن تقویت اعتبار سیاسی کشور، موجب سقوط اعتبار سیاسی عراق در افکار عمومی جهان شد به طوری که تا قبل از این عملیات، همه تلاش دولتمردان و سیاسیون کشور با شکست مواجه شده بود و اگر این کنفرانس در بغداد برگزار می شد، شکست سیاسی بزرگی برای ایران که با برگزاری آن در بغداد مخالفت کرده بود، محسوب می شد و قطعاً در روحیه رزمندگان و مردم نیز تأثیر منفی باقی می گذاشت. لیکن اقدام متهورانه شهید دوران، همه نقشه های صدام و برنامه ریزی های حکومت بعث عراق برای پذیرایی از سران کشورهای غیرمتعهد را خنثی نمود و چه بسا برگزاری این اجلاس در بغداد می توانست به اخذ تصمیماتی که مغایر منافع ملی ایران بودند، منجر گردد.

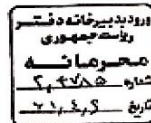

ریاست محترم جمهوری اسلامی ایران

بقرار اطلاع از تهدید کنه امن ایران در چارچوب امن منطقه
 نمایندگی عراق از تمام نمایندگان دولت بوده که به مناسبت
 اینجانب جهت مسئولیت های خود رایج است باز به از سرین سوخت
 به برگزاری کنفرانس سران به بعد اد بهار استند - اطلاع د آید که
 کنفرانس سران برای بعد اد از طرف مشور که در بیست و بعد آید که
 سر وقت محل برگزاری کنفرانس را به شرکت نظامی می تواند
 روشن کند *

وزیر امور خارجه - ولایتی

[Handwritten signature]

شکل ۱: درخواست وزارت امور خارجه جمهوری اسلامی ایران از ریاست جمهوری وقت برای انجام عملیات نظامی علیه محل برگزاری اجلاس سران غیرمتعهد.

نقش نهاجا در سیاست خارجی حکومت بعث عراق با آغاز جنگ تحمیلی و مقاومت سرسختانه نهاجا در جلوگیری از توفیق عراق برای تحقق اهداف خود، ایران جانشین دشمن پیشین حکومت بعث عراق یعنی اسرائیل شد. سیر تحول

دیدگاه این حزب در مورد فلسطین نیز پیامد دیگر عدم توفیق در جنگ بود که بخش مهمی از آن، به عملکرد موفق نهاجا بازمی‌گشت. پیش از آغاز جنگ تحمیلی، رژیم بعثی عراق با هرگونه گفت‌وگو و مذاکره بین رهبران فلسطینی و اسراییل مخالف بود و مناطق تصرف شده به دست صهیونیست‌ها را جزئی از فلسطین می‌دانست؛ اما با ناکامی در جنگ، موضع پیشین این کشور مبنی بر به رسمیت نشناختن اسراییل تعدیل و در نتیجه رابطه‌اش نیز با گروه‌های مبارز فلسطینی قطع شد.

در مقابل، جریان فلسطینی که حامی مذاکره برای تشکیل یک حکومت فلسطینی بود، مورد حمایت عراق قرار گرفت. آشتی با مصر از دیگر تغییراتی بود که مبین تحول در بینش رهبران بعث عراق پس از آغاز جنگ با ایران بود. همچنین برقراری رابطه با آمریکا که پس از ۱۹۶۷ به دلیل جنگ اعراب و اسراییل قطع شده بود، مورد بازنگری قرار گرفت و آمریکا نام عراق را از لیست سیاه خود در سال ۱۹۸۲ خارج کرد و در نهایت نیز در تاریخ ۱۳۶۳/۹/۵ (۲۶ دسامبر ۱۹۸۴) خبر از سرگیری روابط دو کشور به صورت رسمی اعلام شد.

روش‌شناسی تحقیق

با عنایت به اینکه نتیجه این تحقیق مورد استفاده طراحان و فرماندهان نظامی برای تهیه طرح‌های عملیاتی و اساتید و مربیان برای آموزش‌های نظامی قرار خواهد گرفت، تحقیق از نوع کاربردی بوده و چون ادبیات تولید شده مقوم ادبیات موجود خواهد بود، از نوع توسعه‌ای نیز می‌باشد. از آنجا که تحقیق به دنبال واکاوی پدیده‌ای است که در گذشته شروع شده و در گذشته خاتمه یافته، روش آن، تاریخی-تحلیلی و قلمرو موضوعی آن، تبیین نقش راهبردی نهاجا در بعد سیاسی قدرت ملی کشور در جنگ تحمیلی بوده و قلمرو زمانی آن، حداثی سال‌های ۱۳۵۹ تا ۱۳۶۷ می‌باشد. قلمرو مکانی تحقیق نیز مراکز تحقیقاتی نیروهای مسلح بوده است.

در این پژوهش، به منظور رسیدن به اهداف تحقیق، از دو جامعه خبرگان و جامعه کارشناسان بهره گرفته شده است. جامعه خبرگی برای اخذ نظرات تخصصی آن‌ها در خصوص نقش راهبردی نهاجا در جنگ تحمیلی و جامعه کارشناسان به منظور نظرسنجی، اجرای پرسشنامه و تعمیم نتایج حاصله تعیین شده‌اند. برای تایید و تکمیل نقائص موجود در مطالب منتشره، به خبرگان و/یا کارشناسانی که واجد صفات زیر بودند برای مصاحبه و تکمیل پرسشنامه‌ها مراجعه شد: حداقل

۲۰ سال سابقه خدمت، حداقل مدرک تحصیلی کارشناسی ارشد، حضور در جنگ یا جایگاه شغلی معادل ۱۷.

طی بررسی‌های اولیه، حجم جامعه آماری ۶۴ نفر در نظر گرفته شد که با ۱۹ تن از آنان مصاحبه یا از آنان در جلسات خبرگی دعوت به عمل آمد. از مابقی نیز برای تکمیل پرسشنامه تحقیق استفاده شد. جامعه آماری دیگر تحقیق، کتب و مقالات منتشره در زمینه جنگ تحمیلی می‌باشد که محقق با مراجعه به آن‌ها از مطالب منتشره برای استخراج نقش راهبردی نهجا در جنگ تحمیلی استفاده نموده است.

با توجه به محدودیت تعداد جامعه آماری، جامعه نمونه منطبق بر جامعه آماری بود و حجم دو جامعه برابر می‌باشد. $(N=n)$ لذا نمونه‌گیری به روش سرشماری انجام شد.

روش گردآوری داده‌ها در این تحقیق، هر دو روش کتابخانه‌ای و میدانی بود. در روش کتابخانه‌ای از ابزار فیش و در روش میدانی از ابزارهای مصاحبه و پرسشنامه استفاده شد. پرسشنامه در این تحقیق از نوع محقق‌ساخته و چند گزینه‌ای بود و مصاحبه با خبرگان به روش نیمه ساختار یافته انجام شده است.

در این تحقیق تجزیه تحلیل داده‌ها همانند تحقیقات تجربی نبود؛ اما هر جا که لازم بود برای جمع‌بندی نظرات خبرگان از روش‌های آمار توصیفی استفاده شد. برای تحلیل داده‌های کیفی مستخرج از مصاحبه با خبرگان نیز از روش تحلیل نظام‌مند استفاده به عمل آمد. محقق در این پژوهش با استفاده از نرم‌افزارهای *Excel* و *SPSS* و قضاوت کارشناسی جامعه نمونه، به تحلیل داده‌ها اقدام نموده است.

طراحی پرسشنامه طی چند مرحله انجام و پس از تنظیم پرسشنامه نهایی، نسبت به توزیع آن در نمونه آماری اقدام گردید. در پرسشنامه‌ها از کارشناسان خواسته شده بود درخصوص هر گویه قضاوت نموده و نظر خود را در قالب طیف پنج گزینه‌ای لیکرت (خیلی کم تا خیلی زیاد) اعلام نمایند.

به منظور روایی پرسشنامه و اطمینان از اینکه می‌تواند خصیصه و ویژگی که برای آن طراحی شده است را مورد ارزیابی قرار دهد، ابتدا پرسشنامه تهیه شده به رؤیت چند تن از کارشناسان گذارده شد و دیدگاه تخصصی آنان از نظر صوری، محتوایی، انتقال‌پذیری، اطمینان‌پذیری و اثربخشی آن اخذ و نکات و راهنمایی‌های آنان اعمال گردید. سپس تعدادی پرسشنامه به عنوان پیش‌آزمون به

نمونه آماری ارائه و نظرات آن‌ها از نظر فرم، محتوای سوالات و نحوه نگارش، اعمال شد تا موجبات روایی بیشتر پرسشنامه گردد.

میزان پایایی داده‌های جمع‌آوری شده که یکی از پرسش‌های همیشگی تمامی مشاهدات محسوب می‌شود، با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ محاسبه گردید. بدین منظور پس از ورود داده‌ها، با استفاده از ضریب آلفا، پایایی بخش مربوط به بعد نظامی قدرت، رقم $0/857$ تعیین شد. براساس این محاسبات، پرسشنامه از پایایی کافی برخوردار بوده و محقق می‌تواند به استناد آنها، تحلیل‌های آماری بعدی را ارائه نماید.

Reliability Statistics

Cronbach's Alpha	N of Items
.857	28

تجزیه‌تحلیل داده‌ها و یافته‌های تحقیق

به منظور تبیین نقش راهبردی نهاجا در بعد سیاسی قدرت ملی جمهوری اسلامی ایران طی هشت سال دفاع مقدس، با ۱۹ نفر از خبرگان مصاحبه نیمه‌ساختاریافته حضوری به‌عمل آمد و با کسب اجازه از نامبردگان فایل صوتی مصاحبه ضبط شد تا در مراجعات بعدی نیز قابل استفاده باشد.

از این تعداد، ۱۷ نفر دارای مدرک تحصیلی دکترا بوده و ۲ نفر با مدرک تحصیلی کارشناسی بودند. لیکن این افراد به دلیل تجربه بالای خدمتی و حضور مستقیم در جنگ و حتی انجام وظیفه در سمت‌هایی مانند فرماندهی نیروی هوایی، برای مصاحبه انتخاب شدند. ۱۶ نفر از مصاحبه‌شوندگان جمعی نهاجا یا نیاچا بوده و سازمان فقط یکی از مصاحبه‌شوندگان نزاچا بود که آن هم رئیس سازمان حفظ آثار و ارزش‌های دفاع مقدس و از رزمندگان حاضر در جنگ بود که مستقیماً با موضوع تحقیق مرتبط بود. ۲ غیرنظامی نیز در جمع مصاحبه‌شوندگان بودند که هر دو بیش از ۱۵ سال از محققان جبهه و جنگ بوده و هنوز هم در این زمینه فعال می‌باشند. هر دو نفر در فصلنامه نگین ایران و پژوهشنامه دفاع مقدس بیش از ده سال فعالیت داشته‌اند.

در مجموع، اطلاعات جمعیت‌شناسی نشان می‌دهد که مصاحبه‌شوندگان از تجربه، دانش و آگاهی لازم نسبت به موضوع برخوردار بوده و نظرات آنان قابل اعتماد و اتکا می‌باشد. جدول و نمودارهای زیر به طور خلاصه اطلاعات جمعیت‌شناسی جامعه نمونه را نشان می‌دهند.

جدول ۱ اطلاعات جمعیت‌شناسی جامعه خبرگان تحقیق

سن (سال)		سنوات (سال)		سازمان		مدرک تحصیلی		درجه	
۴۰-۵۰	۱	۲۵-۳۰	۴	نهاد/نپاجا	۱۶	دکتری	۱۷	سرتیپ	۲
۵۰-۶۰	۱۱	۳۰-۴۰	۱۴	نزاجا	۱	کارشناسی ارشد	-	سرتیپ دوم	۷
>۶۰	۷	>۴۰	۱	نداجا	-	کلرشناسی	۲	سرهنگ	۸
				غیرنظامی	۲			غیرنظامی	۲
جمع	۱۹		۱۹		۱۹		۱۹		۱۹

جامعه کارشناسان این تحقیق که پرسشنامه محقق‌ساخته تحقیق را تکمیل کردند نیز مشتمل بر ۴۵

نفر با مشخصات زیر بودند:

جدول ۲ اطلاعات جمعیت‌شناسی جامعه کارشناسان تحقیق

سن		سنوات		سازمان		مدرک تحصیلی		درجه	
30-40	1	20-25	6	نهاد/نپاجا	20	دکتری	42	سرلشکر	3
40-50	28	25-30	23	نزاجا	16	کارشناسی ارشد	3	سرتیپ دوم	6
50	16	30	16	نداجا	2	کارشناسی		سرهنگ	35
				آجا	4			سرهنگ دوم	1
				سپاه	3				
جمع	45	جمع	45	جمع	45		45	جمع	45

در مرحله تکمیل پرسشنامه‌ها بر خلاف مصاحبه‌ها که تأکید بر مصاحبه با خبرگان نهاد و نپاجا بود، تلاش شد تا فقط به کارشناسان نیروی هوایی اکتفا نشده و به منظور بررسی موضوع از زوایای مختلف، کارشناسان از سازمان‌های مختلف انتخاب شوند. لذا در ترکیب این جامعه، علاوه بر نهاد و نپاجا- که در آن زمان، بخشی از نهاد محسوب می‌شد- کارشناسانی از نزاجا، نداجا و سپاه نیز حضور داشتند.

تجزیه‌تحلیل کیفی داده‌ها مستخرج از مصاحبه‌های انجام شده با خبرگان و ادبیات تحقیق گرچه امروزه جایگاه جنگ به عنوان ابزار اعمال سیاست تضعیف شده با این حال تا زمانی که تاریخ بشر وجود دارد، قدرت نظامی به عنوان ابزار تعدیل‌کننده نهایی، نقش ایفا خواهد کرد و در جنگ ایران و حکومت بعث عراق هم این موضوع ملموس بود.

بالا آمدن افتضاح و رجزخوانی‌های رژیسم بعثی عراق و شکست‌های این کشور در خبرگزاری‌های خارجی، انعکاس وسیعی یافت و باعث شد حکومت عراق دست کمک به سمت دیگر کشورهای عربی دراز کند.

با تضعیف نظام جمهوری اسلامی ایران، عراق می‌توانست ضمن ممانعت از صدور انقلاب اسلامی، به موقعیت برتری در میان جهان عرب دست یافته و نقش ژاندارمی منطقه را به پاس این خدمت به خود اختصاص دهد. اما عملکرد نهاجا در کنار تلاش سایر رزمندگان باعث شد که حکومت بعث عراق نتواند به اهداف خود برسد.

اهداف اصلی و انگیزه دشمن از حمله به ایران برای حاکمیت بر اروند و حل و فصل دعاوی مرزی، جداسازی استان خوزستان و تضعیف منجر به سقوط جمهوری اسلامی ایران بود. اولین هدف، هدف قطعی و فوری حکومت بعث عراق و هدف دوم، هدف ایده‌آل آن بود؛ اما هدف سوم، علاوه بر اینکه موردنظر حکومت عراق بود، از تبعات اهداف اول و دوم شمرده می‌شد و هدف اصلی غرب از درگیر کردن دو کشور بود. اشتراک در این هدف، پشتوانه اصلی و مجوز جنگ‌افروزی حکومت بعث عراق به شمار می‌رفت و تضمین پیروزی آن محسوب می‌شد. لیکن نهاجا همه این ایده‌های عراق را نافرجام گذاشت و با عملکرد درخشان خود در طول جنگ، صدام را در نهایت حقارت مجبور به پذیرش دوباره قطعنامه ۱۹۷۵ الجزایر نمود. زیرا حکومت بعث عراق پس از عقد قرارداد ۱۹۷۵ همواره مدعی بود که قرارداد یادشده به نفع ایران بوده و عراق تحت فشار آن را امضا کرده است. به دلیل موقعیت جغرافیایی عراق در جنوب و اهمیت وافر دسترسی و تردد این کشور به خلیج فارس که امری حیاتی برای اقتصاد عراق است، امکان آزادی عمل کامل در رودخانه اروند، برای استفاده از بندر مهمی همچون بصره حائز اهمیت استراتژیک برای عراق بود. عمق بخشیدن به مرزهای شرقی این کشور نیز از جمله مواردی است که مدنظر حاکمان عراق قرار داشت. از نظر آنان، قواره جغرافیایی عراق به گونه‌ای است که مراکز حیاتی آن چون بصره (مرکز اقتصادی)، بغداد (مرکز سیاسی) و کرکوک (مرکز نفتی) در فاصله حداکثر ۱۰۰ تا ۱۵۰ کیلومتری مرزهای شرق ایران قرار دارند که با هرگونه حرکت نظامی از سوی ایران می‌تواند با خطر جدی مواجه شوند.

در افقی وسیع‌تر، تجزیه ایران و جداسازی استان خوزستان، هدف دیگری بود که عراقی‌ها با انگیزه‌های نظامی، سیاسی و اقتصادی بر آن اصرار می‌ورزیدند. زیرا خوزستان به دلیل وجود

مراکز اقتصادی و نفتی و دارا بودن موقعیت جغرافیایی، اهمیت خاصی داشت و تصرف این استان، به حکومت بعث عراق امکان می داد ضمن حل بزرگ‌ترین مشکل خود در دسترسی به خلیج فارس، صاحب مخازن و منابع سرشار نفت شود. تسلط حکومت بعث عراق بر خوزستان و حضور گسترده در خلیج فارس، ضمن اینکه یک پیروزی مهم از حیث جغرافیای نظامی محسوب می شد، امکان توسعه نفوذ سیاسی این رژیم را تا کشورهای عربی حوزه خلیج فارس میسر می ساخت.

در نهایت، تضعیف جمهوری اسلامی که منجر به سقوط این نظام شود، به دلایل ایدئولوژیک مطلوب رژیم عراق بود و مهار و در صورت امکان، نابودی انقلاب اسلامی، عاملی بود که ارتجاع منطقه و قدرت‌های استکباری را پشت سر حکومت بعث عراق قرار می داد و عراق را در نظر آن‌ها به عنوان اهرم اجرای سیاست‌های خویش می نمایاند. با تضعیف نظام جمهوری اسلامی، عراق می توانست ضمن ممانعت از صدور انقلاب اسلامی، به موقعیت برتر در میان جهان عرب دست یافته و نقش ژاندارمی منطقه را به پاس این خدمت به خود اختصاص دهد. اما عملکرد رزمندگان ایران و در کنار آنها نهاجا، صدام را در تحقق این اهداف ناکام گذارد. در جنگ تحمیلی، نیروی هوایی در بعد سیاسی قدرت ملی، نقش بسیار مؤثری ایفا کرد که در برخی زمینه‌ها این نقش برجسته تر بود. نقش راهبردی اول، عملیات کمان-۹۹ بود که بعد از هجوم سراسری حکومت بعث عراق با ۱۴۰ فروند هواپیما به تهاجم این کشور پاسخ داده شد. در واقع حکومت بعث عراق می خواست ایران را غافلگیر کند و با یک عملیات، ضربه نهایی را به ایران وارد نماید و نشان دهد که در عرصه سیاسی و نظامی، ایران قدرتی ندارد و شکست خورده است و خودش قدرت برتر منطقه است. اما انجام این عملیات نشان داد که ایران نه تنها شکست نخورده بلکه می تواند نقش برتر را هم ایفا کند. این اقدام از طریق نیروی هوایی صورت گرفت و این پیام را به دنیا مخابره کرد که ایران قوی است و نه فقط شکست نخورده بلکه می تواند عراق را هم شکست دهد.

دومین حمله، عملیات اچ-۳ بود که صدام فکر تحقق آن را هم نمی کرد. حکومت بعث عراق تصور می کرد چون این پایگاه با ایران فاصله زیادی داشت لذا دور از دسترس ایران بوده و امنیت دارد. به همین دلیل مهم ترین تجهیزاتش را در این پایگاه مستقر کرده بود. اما انجام این

حمله نشان داد که هر نقطهٔ عراق می‌تواند برای ایران یک هدف بالقوه باشد. در این عملیات خلبانان ایران ضربه سنگین نظامی و سیاسی به حکومت بعثی وارد کردند.

آثار این عملیات به شدت در رسانه‌های دنیا و مراکز نظامی جهان به عنوان یک اقدام بی‌نظیر هوایی منعکس شد و تبعات آن در روابط بین‌الملل و سیاست خارجی ایران خود را نشان داد و ثابت کرد با گذشت دو سال از جنگ، ایران همچنان توان تهاجم در عمق را دارد.

این عملیات در روابط با کشورهای منطقه نقش ایفا کرد و کسانی که از حکومت بعث عراق پشتیبانی می‌کردند متوجه شدند که جمهوری اسلامی ایران با این توانایی‌ها می‌تواند پیروز جنگ باشد و لازم است آن‌ها در روابط خود با ایران تجدید نظر کنند. این عملیات حتی در بحث خرید تجهیزات هم تأثیرگذار و برای کشورهای غربی هم مهم بود. زیرا این موفقیت برای آن‌ها که خود تولیدکننده تسلیحات ایران بودند، ایجاد اعتبار کرده و مشتریان زیادی پیدا کردند.

سومین عملیات، عملیات بغداد بود که موجب لغو نشست غیرمتعهدها در بغداد شد. زیرا عراق همواره مدعی بود که خلبانان ایران جرأت و جسارت ضربه زدن به اهداف در بغداد را ندارند و به همین دلیل موافقت اولیه اعضای جنبش عدم تعهد را برای برگزاری اجلاس غیرمتعهدها در بغداد به دست آورده بود. ولی وقتی نیروی هوایی ایران به بغداد حمله کرد، ورق برگشت و فضای راهبردی به نفع ایران تغییر کرد و همه تبلیغات عراق مبنی بر امنیت و غیرقابل نفوذ بودن بغداد خنثی شد. این حمله ضربه حیثیتی و سیاسی بزرگی بود که حکومت بعث عراق را در مقابل چشم خبرنگارانی که برای پوشش خبری اجلاس در بغداد مستقر شده بودند، سرافکنده کرد.

ایده فرماندهان نیروی هوایی در جنگ این بود که با استفاده از قدرت هوایی می‌توان نفرات را سر میز مذاکره آورد و کار سیاسی انجام داد. استفاده از هواپیماهای نظامی در بخش‌های دیگر مثل بحران ناشی از اعتصاب خلبانان هواپیمایی کشوری، شکل دیگر تأثیرگذاری نیروی هوایی در سیاست داخلی بود. در این بحران و در دهه ۶۰، درست در وسط جنگ و موسم حج، تعدادی از خلبانان هواپیمایی کشوری اعتصاب کردند و کشور در وضعیت بحرانی قرار گرفت. در اینجا نیروی هوایی به کمک آمد و خلبانان آن در یک حرکت بسیجی، حجاج را به عربستان برده و برگرداندند و توانستند آثار منفی سیاسی این اقدام را خنثی کنند.

در این عملیات، شهید دوران موفق شد کاری که سیاستمداران و دیپلمات‌ها نتوانسته بودند انجام دهند را به نتیجه رسانده و محل برگزاری اجلاس غیرمتعهدها را تغییر داده و با انفجار پالایشگاه و دود ناشی از آن و سقوط هدایت شده هواپیمای خود در قلب بغداد، توجه خبرنگاران را جلب کرده و نشان داد که بغداد جای امنی برای برگزاری اجلاس نیست. به لحاظ سیاسی و روابط بین‌الملل، حکومت بعث عراق شدیداً تبلیغ می‌کرد که بسیار قدرتمند است و این تبلیغات بر سیاست عراق با دیگر کشورها مؤثر افتاده بود. اما پس از شکست‌های پی‌درپی، برخی کشورهای حامی عراق در روابط خود با این کشور تجدید نظر کردند.

تجزیه تحلیل کمی اهداف

در سوال نخست پرسشنامه، از کارشناسان خواسته شده بود در قالب طیف پنج گزینه‌ای لیکرت نظر خود درخصوص میزان نقش‌آفرینی نهاجا در دوران جنگ تحمیلی از زوایای مختلف را از خیلی کم تا خیلی زیاد اعلام کنند. جدول زیر خلاصه تجمیع شده نظرات کارشناسان را نشان می‌دهد.

جدول ۳ خلاصه نظر کارشناسان درخصوص میزان نقش‌آفرینی نهاجا در بعد سیاسی قدرت ملی کشور در دوران جنگ تحمیلی

ضریب تعیین	انحراف معیار	میانگین	
0.06	0.45	4.73	حفظ تمامیت ارضی کشور
0.07	0.33	4.88	حمله به پایگاه‌های هوایی الولید عراق و نابودی ۴۸ فروند هواپیمای دشمن
0.08	0.41	4.86	اجرای عملیات بغداد و لغو اجلاس غیرمتعهدها
0.08	0.40	4.87	انجام عملیات کمان-۹۹ و مجبور نمودن صدام برای پذیرش آتش‌بس در همان ابتدای جنگ
0.06	0.29	4.91	کسب برتری هوایی در سال اول جنگ

در سوال دوم پرسشنامه از کارشناسان خواسته شده بود نظر خود را درخصوص میزان موفقیت نهاجا در دوران جنگ تحمیلی در هر یک از گویه‌ها بیان کنند که براساس نتایج به دست آمده، نهاجا با واکنش سریع به تهاجمات دشمن و تشخیص به موقع تهدیدات هوایی، توانست از تمامیت ارضی کشور محافظت نموده و در سال‌های نخست جنگ با تهاجم همه‌جانبه هوایی دشمن مقابله کند. تجانس و یکپارچگی در بهره‌برداری از هواگردهای چند مأموریتی و

محروم‌سازی دشمن از دسترسی به اطلاعات هوایی، عواملی بودند که در بازدارندگی هوایی راهبردی نه‌اجا مؤثر واقع شدند.

نه‌اجا توانست با ابتکار عمل در تهاجم هوایی راهبردی و هدف‌یابی برای انجام عملیات هوایی و تداوم و استمرار در عملیات تهاجم هوایی، به انجام عملیات ویژه هوایی اقدام نموده و تسلط اطلاعاتی در تهاجم هوایی (پایش عمقی منطقه نبرد، دسترسی به اطلاعات هوایی دشمن و...) و نرخ مناسب دسترسی به قلمرو هوایی منطقه نبرد، در موفقیت نه‌اجا در فلج‌سازی راهبردی دشمن و مجبور نمودن او به ارائه پیشنهاد آتش‌بس در روزهای نخست جنگ، نقش موثری ایفا نمودند. همچنین مدیریت کلان توسعه جنگ از طریق فرماندهی و کنترل هوایی (کنترل عملیات پروازی هواپایه، پوشش راداری، واپایش هوایی و...) و یکپارچگی قدرت هوایی در سطوح راهبردی، عملیاتی و تاکتیکی (یکپارچگی عملیات و همپوشانی اهداف هوایی، ارتباط مؤثر سطوح و...)، باعث نفوذ در ساختار قدرت ملی و وابستگی امنیت ملی به قدرت هوایی شده بود.

از دیدگاه عملیاتی و پشتیبانی هوایی از نیروهای سطحی خودی، نه‌اجا توانست با عمق‌بخشی به صحنه جنگ در سال‌های نخست جنگ (برد هواگردها، سوخت‌رسانی هوایی، مداومت پروازی و...) و انجام عملیات پشتیبانی مستقیم هوایی، عملیات مستمر و مؤثر علیه نیروهای سطحی دشمن در سال‌های نخست جنگ (نرخ تولید سورتی، کفایت آمادی، مداومت پروازی و...) و عملیات مراقبت هوایی سامانه‌های فرماندهی و کنترل هوایی، با ایجاد تحرک هوایی (انتقال، آمادرسانی و تخلیه، تحرک هوایی، تنوع هواگردهای ترابری و...) و امن کردن آسمان کشور برای عملیات نیروهای سطحی (گسترش پدافند زمین‌پایه، کشف و شناسایی و...) و برخورداری از سامانه آماد و پشتیبانی هوایی کارآمد در صحنه جنگ (بهره‌برداری از منابع پشتیبانی نهادهای دولتی / غیردولتی، هم‌افزایی آمادی بین نیروها و...) و واپایش صحنه جنگ (دامنه مراقبت هوایی، کیفیت عملیات اطلاعاتی، استمرار مراقبت، دسترسی فراگیر به صحنه جنگ و...) به انجام عملیات هوایی در عمق صحنه جنگ پرداخته و اطلاعات هوایی لازم را در راستای تقویت بعد سیاسی قدرت ملی جمع‌آوری کند.

از نظر تاکتیکی و در راستای آفند هوایی علیه قدرت هوایی دشمن، نه‌اجا با پوشش و دسترسی به عمق صحنه عملیات هوایی دشمن و یکپارچه‌سازی عملیات هوایی در سراسر صحنه عملیات

(شبکه ارتباط هوایی و هم‌پوشانی بین صحنه‌ها، نظام هدایت و هماهنگی هوایی و...) در ازکارانداختن پایگاه‌های هوایی و خنثی‌سازی پدافند هوایی دشمن موفق عمل کرد. از نظر پدافند هوایی علیه قدرت هوایی دشمن نیز با تشخیص تهاجم هوایی دشمن از طریق سامانه‌های هشدار اولیه هواپایه، گسترش رادارهای پیش‌اخطار، شبکه ارتباطی چندلایه و عمق‌بخشی به قلمرو پدافند هوایی و متجانس نمودن صحنه عملیات هوایی با میزان تهدیدات دشمن (توزیع جغرافیایی متناسب، گسترش انواع پایگاه‌ها، برد و تسلیحات هواگردها و...)، توانست یک نظام پدافندی پاسخ‌گو را شکل داده و صحنه عملیات هوایی را در راستای تقویت بعد سیاسی قدرت ملی مدیریت کند.

در کنار این تلاش‌ها، خوشنامی فرماندهان نه‌اجا نظیر شهید ستاری، شهید بابایی، شهید فکوری و سایر شهدای این نیرو، پشتوانه قدرت سیاسی کشور بود که توانستند با مدیریت صحیح خود، نیروی هوایی را در خدمت تقویت همه ابعاد قدرت ملی کشور از جمله بعد سیاسی آن، به‌کار گیرند.

نتیجه‌گیری و پیشنهاد:

الف- نتیجه‌گیری

در اول مهر ۱۳۵۹ عملیات کمان-۹۹ با ۲۰۰ فروند هواپیما آغاز شد که ۱۴۰ فروند آن از مرز عبور و به اهداف مورد نظر حمله نمودند. نیروی هوایی هم‌زمان، نقاط حیاتی و مهم عراق را بمباران کرد و پس از آن بود که صدام و روسای کشورهای حامیان بعثی‌ها فهمیدند چه اشتباه بزرگی مرتکب شده‌اند.

نیروی هوایی در این عملیات در انجام سوخت‌رسانی و پشتیبانی به‌درستی عمل کرد و به‌همین دلیل است که گفته می‌شود نیروی هوایی قبل از جنگ در جنگ بوده و اهداف خود را مشخص کرده بود. طراحی درست و دقیق این عملیات سبب شد تا ارتش حکومت بعث عراق تمامی تجهیزات نظامی خود را با هدف دور نگه داشتن از حملات هوایی ایران به یک نقطه دور در منطقه الولید در مرز اردن منتقل کند و در این شرایط بود که عملیات معروف اچ-۳ اجرا شد. عملیاتی که هنوز هم در مراکز آموزش هوایی دنیا تدریس می‌شود.

عملیات کمان-۹۹ علاوه بر ابعاد نظامی و اقتصادی، از بعد سیاسی نیز حائز اهمیت بسیار زیادی بود. زیرا انجام این عملیات نشان داد که تحلیل سیاستمداران عراق در مورد توانایی‌ها و میزان تاب‌آوری مردم ایران درست نبوده و پس از درک توان هوایی ایران بود که پیشنهاد آتش‌بس کشورها و سازمان‌های میانجی‌گر را در همان روزهای نخست جنگ پذیرفتند.

در عملیات بغداد نیز ایران یک موفقیت بزرگ سیاسی به دست آورد و به یمن فداکاری خلبانان نیروی هوایی، خواسته ایران مبنی بر ناامن بودن بغداد برای برگزاری اجلاس غیرمتمعهدها و لزوم تغییر محل برگزاری اجلاس که حکومت بعث عراق برای آن تلاش و هزینه زیادی صرف نموده بود، محقق گردید. این پیروزی سیاسی اعتماد به نفس مقامات ایران برای دفاع از حقوق حقه ملت ایران را افزایش داد و موجب بی‌اعتمادی جهانیان به صدام که قول داده بود آسمان بغداد را امن نگه می‌دارد، گردید.

با توجه به آنچه گفته شد، نقش نیروی هوایی در سطح راهبردی، ایفای نقش فراسرزمینی است که نیروی هوایی با انجام عملیات‌های پیچیده‌ای نظیر کمان-۹۹ و اچ-۳ در خاک عراق، به‌خوبی از عهده ایفای آن، برآمد. این نیرو در جنگ برای خود اهدافی تعیین کرده بود که تا پایان جنگ با توجه به همه محدودیت‌ها، آن‌ها را دنبال می‌کرد. فرماندهان این نیرو می‌دانستند که ابزار چیست و اهداف کدامند (Ends و Maens). دانستن اهداف و ابزارها و برقراری تناسب میان آن‌ها، شرایط ایفای نقش راهبردی هستند که با توجه به محدودیت‌ها و تحریم‌ها، نیروی هوایی در اجرای مأموریت‌های خود به آن‌ها توجه داشت. لذا دشمن مأموریت را به نهاجا دیکته نمی‌کرد. بلکه این نهاجا بود که مأموریت را به دشمن دیکته می‌کرد و این چیزی نیست جز ایفای نقش در سطح راهبردی. به همین دلیل توانست استراتژی عراق را مختل کرده و برآورد و برنامه‌های آن‌ها را به هم‌زده و جلو پیشروی نیروهای حکومت بعث عراق به داخل خاک ایران را گرفته و پایگاه‌ها و نیروی دریایی آن کشور را ساقط کرده و اهداف سیاسی صدام را خنثی کند.

نقشی که شهید دوران در آبروریزی سیاسی رژیم بعثی ایفا کرد با هیچ نوع تعامل و ائتلاف سیاسی قابل وصول نبود و اینکه نهاجا در عمق خاک عراق حضور داشت، ضربه حیثیتی بزرگ سیاسی به عراق بود که تحقق آن، با هیچ قوه سیاسی و ائتلاف دیگری امکان‌پذیر نبود.

نیروی هوایی با ضربات حیثیتی و سیاسی که به صدام وارد می‌کرد و با کاهش (و در برخی زمان‌ها صفر کردن) درآمد ارزی حکومت بعث عراق، باعث فشار بر مردم و ایجاد نارضایتی و نهایتاً افول محبوبیت صدام در عراق و جهان عرب شد و هر چه صدام تلاش کرد با قلمداد نمودن خود تحت عنوان سردار قادسیه، این افول را جبران کند، موفق نشد. نیروی هوایی حتی در تغییر سیاست خارجی عراق هم نقش ایفا کرد و با وجود آنکه مصر به دلیل امضای قرارداد کمپ‌دیوید از اتحادیه عرب اخراج شده و صدام، انور سادات را به فروش جهان عرب متهم کرده بود، مجبور به تغییر مواضع سیاسی خود شده و شخصاً پیشنهاد پذیرش دوباره مصر به اتحادیه عرب را مطرح نمود؛ زیرا می‌خواست در برابر حملات کوبنده نیروی هوایی ارتش جمهوری اسلامی ایران، از تجربیات

مصر در جنگ با رژیم صهیونیستی استفاده نموده و با برخورداری از حمایت‌های این کشور، به مقابله با خلبانان فداکار نیروی هوایی پردازد.

ب- پیشنهادها

جنگ ایران و رژیم بعث عراق یک جنگ تمام عیار بود که در آن، عراق به دنبال سرعت بخشیدن به جنگ برای دستیابی به پیروزی سریع بود تا اراده خود را با کمترین هزینه و تلفات و در حداقل زمان ممکن به ایران تحمیل کند. اما به کارگیری نیروی هوایی به عنوان یک نیروی راهبردی تأثیرگذار در قدرت ملی و نتیجه نهایی جنگ توسط ایران، در کنار تلاش دیگر رزمندگان، صدام را ناکام گذاشت و اگر قدرت هوایی ایران نبود، وضع امروز کشور چیزی متفاوت از امروز می‌شد. به همین دلیل تقویت و نوسازی ناوگان‌های رزمی و سامانه‌های پشتیبانی رزمی و پشتیبانی عمومی نهاجا، تهیه طرح و اراده جدی برای بازسازی بخش‌های فرسوده پایگاه‌های نهاجا و گسترش پایگاه‌های نیروی هوایی در کشورهای دوست و هم‌پیمان، پیشنهاد اصلی این تحقیق بوده و در این راستا خرید جنگنده‌های سوخو-۳۵ از روسیه می‌تواند به ارتقای توان رزم نیروی هوایی کمک کند. این جنگنده‌ها می‌توانند به طور قابل توجهی قابلیت رزم نیروی هوایی ایران را ارتقا داده و به عنوان یک هواپیمای جنگی نسل ++۴ برای ایجاد برتری هوایی به کار روند. گرچه خرید سوخو-۳۵ بزرگ‌ترین خرید از نوع خود برای ایران در سه دهه اخیر خواهد بود، اما هنوز برای جایگزینی کامل و مؤثر جت‌های قدیمی در نیروی هوایی کافی نیست و در چشم‌انداز دورتر، پیشنهاد می‌گردد که ایران برای جایگزینی جنگنده‌های خود، سری دوم سوخو-۳۵ها را تحت لیسانس روسیه در داخل کشور تولید کند.

تجربه جنگ تحمیلی به ما می‌آموزد که در صورت درگیری، دشمن با تمام توان و همه عده و عده خود وارد میدان خواهد شد لذا حرکت به سمت دورایستایی در نهاجا و تجهیز این نیرو به انواع مختلف پهپادهای رزمی، شناسایی و انتحاری، استفاده از تجهیزات مدرن سیگنیت و الینت در فاشا و تجهیزات لیزری، پیشنهاد دیگری است که می‌تواند به هرچه قدرتمندتر شدن نهاجا کمک کنند. همچنین با توجه به مطرح شدن اشکال نوین جنگ نظیر جنگ ترکیبی، نهاجا بایستی خود را برای این نوع جنگ آماده نموده و جایگاه خود در دفاع و تهاجم ترکیبی با دشمن را تثبیت کند.

با توجه به ورود هوش مصنوعی به عرصه جنگ، تقویت شبکه یکپارچه کنترل و فرماندهی هوشمند و استفاده از سایبرالکترونیک و هوش مصنوعی برای انتخاب اهداف و انجام سایر مأموریت‌های محوله نیز می‌تواند موجب تقویت و فراهم شدن زمینه برای کسب برتری هوایی در مقابل قدرت‌های منطقه‌ای گردد.

فهرست منابع:**الف - منابع فارسی**

- اکبری مقدم، رضا (۱۳۹۶) سرویس خبری پایگاه اینترنتی روزنامه کیهان، ۱۳۹۶/۰۷/۰۱
- حافظ نیا؛ محمدرضا و نصیرزاده؛ عزیز و رومینا؛ ابراهیم و ولی‌وند زمانی، حسین (۱۴۰۱) تبیین نسبت قدرت هوایی با وزن ژئوپلیتیکی کشورها - فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک - دوره ۲۰، شماره ۹۰، دی ۱۴۰۱، صفحه ۱۳۷-۱۵۸
- حسنی سعدی، حسین (۱۴۰۰) ارتش در دفاع مقدس (سال دوم آفند متقابل - شکست متجاوز - گردآوری و تدوین گروه مولفان - تهران
- زهدی نسب، یعقوب و نودزی، فضل‌ا... و سعادت‌راد، علیرضا و قلی‌نژاد، صابر (۱۴۰۱) مدل نوین ترازیبی قدرت نظامی با تأکید بر قدرت نظامی هوایی، فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک -، سال بیستم، شماره ۸۸ - تابستان صفحه ۴-۴۴
- غفوری، علی (۱۳۹۵) عقاب‌های سرزمین ایران - نیروی هوایی ایران در آغاز جنگ چه وضعیتی داشت؟ انتشارات مرکز مطالعات راهبردی نهجا - تهران
- مرادیان، محسن (۱۳۹۱) مسائل نظامی و راهبردی معاصر، انتشارات دافوس ارتش جمهوری اسلامی ایران
- مرادیان، محسن (۱۳۹۲) تهدید مبنای، به سفارش قرارگاه خاتم الاوصیا (ص)
- نمکی، علیرضا (۱۳۸۷) نیروی هوایی در دفاع مقدس - آشنایی با توانایی و عملکرد نیروی هوایی ارتش در طول سال‌های دفاع مقدس - به سفارش هیئت معارف جنگ شهید سپهبد علی صیادشیرازی. تهران: ایران سبز،
- فایل صوتی مصاحبه با سرتیپ دوم خلبان دکتر شهرام شجاعی - خلبان جنگنده / کارشناس ارشد اطلاعات هوایی معاونت اطلاعات و عملیات ستاد کل نیروهای مسلح - ۱۴۰۱/۹/۶
- فایل صوتی مصاحبه با سرهنگ خلبان دکتر اسماعیل شریفان - خلبان جنگنده و دبیر گروه منابع انسانی مرکز مطالعات راهبردی آجا - ۱۴۰۱/۶/۲۲

ب - منابع انگلیسی

- Warden, J. A. (2017) 'The Airpower Profession', in J. A. Olsen (ed.), *Airpower Applied: US, NATO, and Israeli Combat Experience*, Annapolis, MD: Naval Institute Press.

پ - سایت‌ها:

- <https://web.archive.org/web/20141015191921/http://shahid-dowran.ir/news/1129/> - نقش شهید دوران در عدم برگزاری اجلاس سران جنبش عدم تعهد - ۱۵ اکتبر ۲۰۱۴
- <https://www.iribnews.ir/fa/services/8> - چگونه عباس دوران نقشه صدام را نقش بر آب کرد - ۳۰ تیر ۱۳۹۹
- <https://web.archive.org/web/20140304065329/http://nahaja.aja.ir/Portal/Home/>